

واکاوی علی لایه‌ای رشد جمعیت در ایران و رهیافت‌های رسانه‌ای آن

سعید علوی‌وفا*

چکیده

موضوع جمعیت و ابعاد آن، نقطه مرکزی هر نظام اجتماعی و رسانه‌ای است. روندها و تغییرات جمعیتی ایران نشان می‌دهد که در آینده‌ای نه‌چندان دور، به دلیل تخلیه جمعیت جوانان به سنین سالمندی، احتمال مواجهه کشور با مشکلات بسیار، دور از انتظار نیست. در پژوهش حاضر، به واکاوی علی لایه‌ای عوامل کلیدی، دلایل زمینه‌ای و رهیافت‌های مؤثر بر رشد جمعیت و اولویت‌بندی و دسته‌بندی آنها از منظر رسانه پرداخته شده است. این پژوهش، به لحاظ هدف، کاربردی - اکتشافی و نوع روش آن، توصیفی - پیمایشی بوده و بر اساس مطالعات جامع، جلسات پنل خبرگی و پرسشنامه‌های نیمه‌باز، مبادرت به شناسایی و اولویت‌بندی متغیرهای مؤثر بر رشد جمعیت جوان و پویا و رهیافت‌های رسانه‌ای کرده است. در این زمینه با کمک ابزارهای تجزیه و تحلیل آماری همبستگی پیرسون، واریانس فریدمن و ضریب آلفای کرونباخ، روابط و کنش عوامل، شناسایی و اولویت‌بندی و پایایی و روایی پرسشنامه از طریق تأیید خبرگان و محاسبه آلفای کرونباخ (۰/۸۰۱) تضمین شده است. بر این اساس، رسیدن به نرخ باوری بیش از سطح جانشینی نسلی، مهم‌ترین شاخص راهبردی برای رشد جمعیت جوان و پویا شناخته شده و ۱۰ عامل کلیدی «ازدواج نکردن»، «دیر ازدواج کردن»، «تأخیر در باز ازدواج»، «تمایل نداشتن به فرزندآوری در سطح جانشینی»، «طلاق»، «سقط جنین»، «تاب‌آوری»، «الگوی بارداری سلامت»، «مرگ‌ومیرهای زودرس» و «مهاجرت» به همراه ۴۰ دلیل زمینه‌ای، دارای بیشترین تأثیر دانسته شده است. در نهایت نیز، رهیافت‌های رسانه‌ای با شناسایی ۱۳ مخاطب کنشگر مؤثر و ۱۴ محور اقدام و مضامین برنامه‌سازی برای تحقق رشد جمعیت در ایران، شناسایی و تدوین شده است.

کلیدواژه‌ها: رشد جمعیت، نرخ باوری کلی، سطح جانشینی، رهیافت رسانه‌ای، عوامل کلیدی و زمینه‌ای

پژوهش‌های ارتباطی،
سال بیست و هفتم،
شماره ۴ (پیاپی ۱۰۴)،
زمستان ۱۳۹۹

مقدمه

جمعیت، با ارزش‌ترین و بزرگ‌ترین دارایی هر جامعه است؛ چنان‌که حفظ و برخورداری از جمعیت کمی و کیفی، همواره به‌عنوان مهم‌ترین پیشران در پیشرفت همه‌جانبه، مورد توجه اندیشمندان و رسانه‌ها بوده است. مطالعات متعدد مؤید این واقعیت است که جوامع برای پیشرفت و توسعه، علاوه بر منابع و ذخایر طبیعی یا سرمایه‌های مادی و فیزیکی، نیاز به برخورداری از جمعیت کافی و قابل توجه دارند. در سال‌های اخیر، کشورهایی به رشد و توسعه بیشتر نایل شده‌اند که دارای جمعیت و نیروی کار تحصیل‌کرده، ماهر و باکفایت یا در یک کلام «جمعیت» کافی و مناسب برخوردار بوده‌اند. جمعیت سهم عمده‌ای در توسعه متوازن و پایدار کشورها دارد و تنها پیشرانی است که می‌تواند ضمن تغییر خود، سایر عوامل پیشرفت را نیز دگرگون یا متعادل کند، زیربنای نوآوری را فراهم سازد و در سطحی گسترده، به رشد متوازن علم و فناوری یا تمامی امور اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، نظامی و امنیتی بینجامد (اجاق و عباسی شوازی، ۱۳۹۷: ۵۶). مطالعات توسعه نشان می‌دهد که سیاست سرمایه‌گذاری در رشد کمی و کیفی جمعیت، به‌کارگیری سرمایه‌های انسانی مولد و صرف هزینه در تحقیق و توسعه، نه‌تنها بر رشد و پویایی جامعه، پایداری توسعه و پاسداری از ارزش‌ها و دستاوردها مؤثر است؛ بلکه بر توزیع مناسب درآمد، افزایش عدالت و کاهش آسیب‌های اجتماعی نیز تأثیر دارد. نه‌تنها بسیاری از جنبه‌های زندگی فردی، متأثر از تحولات جمعیتی است؛ بلکه تحولات اجتماعی و نظام‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و محیطی نیز تحت تأثیر مستقیم تحولات جمعیتی قرار دارند؛ از این‌رو، شناخت و تحلیل موضوعات و شاخص‌های جمعیتی و تحلیل تغییرات ساختاری و پویایی آن؛ همچنین شناسایی رهیافت‌های حفظ و صیانت از جوانی و رشد جمعیت، امری حیاتی برای سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان قلمداد می‌شود. تحولات جمعیتی ایران در دهه‌های اخیر به‌قدری شگرف بوده است که توجه بسیاری از صاحب‌نظران، اندیشمندان و رسانه‌ها را برانگیخته است. ایران تنها کشوری است که در اولین برنامه توسعه پنج‌ساله خود، مبادرت به طراحی و اجرای برنامه‌های کنترل جمعیت و تنظیم خانواده کرده و از لحاظ ساخت سنی و سطح جغرافیایی طی دهه‌های اخیر، با کاهش باروری بسیار سریعی روبه‌رو شده است که شبیه آن در هیچ جای جهان مشاهده نمی‌شود (محمودی، ۱۳۹۷: ۱۱۲) متأسفانه روند کاهش مولید در ایران همچنان ادامه

واکاوی علی لایه‌ای
رشد جمعیت در
ایران و رهیافت‌های
رسانه‌ای آن

دارد، به طوری که از یک میلیون و ۵۷۰ هزار ولادت در سال ۱۳۹۴ به کمتر از یک میلیون و ۱۹۶ هزار ولادت در سال ۱۳۹۸ رسیده است؛ تعداد جمعیت جوان ۱۵ تا ۲۹ سال نیز در سال ۱۳۹۰ از ۲۳ میلیون و ۷۰۰ هزار نفر به ۲۰ میلیون نفر و هم‌اکنون، کمتر از ۱۸ میلیون نفر کاهش یافته و جمعیت جوان ایران حدود ۶ میلیون نفر کمتر شده و با نرخ رشد منفی ۳ و ۲۴ صدم درصد، در حال کاهش است (سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۸: ۲۳). تحولات جمعیتی در ایران، با ابلاغ سیاست‌های کلی جمعیت در سال ۱۳۹۳ وارد مرحله نوینی شده است اما با وجود ابلاغ سیاست‌ها و برنامه‌ریزی برای تحقق آن، متأسفانه همچنان شاهد ادامه روند نزولی مولید در ایران هستیم چراکه تحولات جمعیتی به حدی پیچیده و چندوجهی است که راه‌حل‌های ساده‌انگارانه، تک‌بعدی و کلیشه‌ای نتوانسته و نمی‌تواند اثربخش باشد. از یکسو، نبود شناخت، درک و واکنش مناسب به تحولات جمعیتی، موجب غافلگیری راهبردی می‌شود و از سوی دیگر، هر اقدام نسنجیده می‌تواند به بحرانی‌تر شدن شرایط بینجامد. متأسفانه باید گفت که اگر چاره‌ای مؤثر برای ممانعت از روند کنونی جمعیت کشور اندیشیده نشود، ایران در گرداب چالش‌ها و آسیب‌های فزاینده و تصاعدی ناشی از پیری جمعیت فرو خواهد رفت.

به این ترتیب، اهمیت و ضرورت پژوهش حاضر از این باب است که با وجود تأکید و هشدار اندیشمندان در خصوص صیانت از رشد جمعیت و همچنین، تدوین و ابلاغ سیاست‌های کلی جمعیت و برنامه‌ریزی و اجرای برنامه‌های متنوع در سطح ملی و محلی، متأسفانه هیچ نشانی از رشد جمعیت دیده نمی‌شود؛ امری که یکی از دلایل آن، نبود شناخت و درک صحیح از دلایل و موانع کلیدی مؤثر بر رشد جمعیت و کشف و اولویت‌بندی رهیافت‌های مناسب رسانه‌ای است از این‌رو، همت و دغدغه پژوهش پیش‌رو، شناسایی و تبیین عوامل کلیدی و موانع و پیشران‌های تحقق رشد جمعیت و نیز، اولویت‌بندی رهیافت‌های رسانه‌ای رشد جمعیت در ایران بوده است. نتایج پژوهش، کمک شایانی به خبرگان و رسانه ملی خواهد کرد تا بر اساس دستاورد و شناخت راهبردی ایجاد شده، رویکرد مناسب و نقطه‌زنی را بیابند و با تکیه بر آن، مبادرت به بازآمادگی و بازآرایی طرح‌ریزی، برنامه‌ریزی، تولید، پخش و نظارت و ارزیابی مؤثر و کارآمد کنند. جنبه بدیع و نوآورانه این پژوهش، عموماً بر پایه ساخت‌سازی منظومه‌وار، کامل و جامع مسائل از منظر رسانه و چارچوب

دلایل و موضوعات کلیدی مؤثر بر رشد جمعیت است که در نتیجه، سازماندهی، جهت‌گیری و ارتقای اثربخشی اقدام و عمل مدیریت پیام در سازمان صداوسیما را به دنبال خواهد داشت؛ بنابراین، به‌طور مشخص، اهداف پژوهش عبارت‌اند از: الف) شناسایی و اولویت‌بندی عوامل کلیدی و دلایل زمینه‌ای مؤثر بر رشد جمعیت و ب) شناسایی رهیافت‌های رسانه‌ای برای رشد جمعیت جوان و پویا در ایران.

در این زمینه پرسش‌های مطرح عبارت‌اند از: ۱) عوامل کلیدی و دلایل زمینه‌ای مؤثر بر رشد جمعیت ایران کدام‌اند؟ رهیافت‌های رسانه‌ای برای تحقق هر یک، از منظر رسانه ملی چیست؟ ۲) اولویت آنها در این برهه زمانی چگونه است؟

ادبیات و چارچوب نظری پژوهش

پیش از تبیین و تلخیص پیشینه و چارچوب نظری پژوهش، ضروری است که نگاهی به تعاریف عملیاتی و مفاهیم مورد توجه در این پژوهش انداخته شود. به مجموعه‌ای از انسان‌ها که در یک واحد جغرافیایی (کشور، استان، شهرستان، شهر یا روستا) به‌طور مستمر و در قالب خانوار و خانواده، زندگی می‌کنند «جمعیت» گفته می‌شود (کاظمی‌پور، ۱۳۸۸: ۳) «جمعیت‌شناسی» نیز مطالعه علمی و توصیف و تحلیل آماری ترکیب، تحول و حرکات و بررسی سیاست‌های جمعیتی و روابط متقابلی است که میان پدیده‌های جمعیتی و عوامل اقتصادی - اجتماعی و زیستی وجود دارد (تقوی، ۱۳۷۸). «نرخ رشد جمعیت» نسبت افزایش (کاهش) تعداد جمعیت در یک دوره زمانی معین، به متوسط جمعیت در همان دوره، با احتساب تمامی منابع تغییر جمعیت است (موالید، مرگ‌ومیر و مهاجرت) (دانشنامه جمعیت‌شناسی، ۱۳۹۵). «پنجره جمعیتی فرصت‌ها» پنجره جمعیتی دوره‌ای است که کمتر از یک‌سوم جمعیت، خارج از سنین فعالیت (زیر ۱۵ سال و بیشتر از ۶۵ سال (سن سالمندی) و بیشتر از دوسوم جمعیت، در سنین فعالیت (۶۴-۱۵ ساله) باشند (سرایی، ۱۳۹۴: ۱۲). در حال حاضر در ایران، از هر سه نفر، یک نفر در محدود پنجره فرصت جمعیتی قرار دارد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۷: ۷۲). «میزان (نرخ) باروری کل^۱» نرخ باروری کلی، میانگین تعداد فرزندان زنده یک زن است که در طول زندگی خود (در بازه باروری ۱۵ تا ۴۹ سال) به دنیا خواهد آورد. به عبارت دیگر، به معنای میانگین فرزندان به دنیا

1. Total Fertility rate

واکاوی علی لایه‌ای
رشد جمعیت در
ایران و رهیافت‌های
رسانه‌ای آن

آورده زنان در طول زندگی است. این شاخص، الگوی فرزندآوری زنان را نشان می‌دهد. برای محاسبه میزان باروری، کل مجموع باروری زنده به دنیا آمده گروه‌های سنی ۵ ساله را در عدد ۵ ضرب کرده و حاصل را تقسیم بر ۱۰۰۰ می‌کنند (محمودی، ۱۳۹۷: ۱۷). «الگوی سنی باروری» اصطلاحی برای بیان چگونگی تغییر باروری بر حسب سن است (دانشنامه جمعیت‌شناسی، ۱۳۹۵). «نرخ یا سطح جایگزینی/جانشینی جمعیت»^۱ مفهومی به ظاهر ساده است اما تلقی درستی از آن بین برخی از پژوهشگران جمعیت و سیاستگذاران وجود ندارد. باروری در سطح جانشینی، در واقع میزانی از نرخ باوری است که جمعیت قادر باشد خود را بازتولید کند؛ یعنی انتظار است به طور متوسط، هر زن یک فرزند دختر به دنیا بیاورد به شرطی که آن فرزند دختر، به قدری زنده بماند که فرزند دختر دیگری را جایگزین خود کند و این روند برای همه نسل‌های بعدی نیز ادامه یابد. اگر هیچ زنی تا پیش از پایان سن زادآوری (۵۰ سال) نمیرد و الگوی باروری را دنبال کند، نرخ جایگزینی، کمی بیش از ۲٫۰ خواهد شد چراکه احتمال دخترزایی در هر زایمان، حدود ۰/۴۸۸ و پسر ۰/۵۱۲ است، از این رو، برای جایگزینی یک دختر به ازای هر مادر (حفظ جمعیت) نرخ فرزندآوری زنان باید دست کم ۲/۱ باشد تا یک زوج در نسل بعدی، جایگزین زوج فعلی شود. به طور معمول، در رسانه‌ها و در میان برخی از متخصصان غیرجمعیتی، چنین تصور می‌شود که باروری سطح جانشینی در همه دنیا ۲/۱ فرزند برای هر زن است و هدفگذاری فرهنگی و رسانه‌ای را بر خانواده دو فرزندی برای صیانت از جمعیت کشور دنبال می‌کنند در حالی که مطالعات اسپنشید^۲ و همکاران (۲۰۰۳) روی ۱۸۷ کشور نشان داده است؛ باروری سطح جانشینی، در کشورهای توسعه یافته حدود ۲ تا ۲/۲ و در کشورهای در حال توسعه، به طور متوسط، بین ۲٫۵ تا ۳٫۵ است، زیرا برخی از زنان به دلایل مختلف، نمی‌توانند الگوی باروری مدنظر را محقق کنند و قبل از زادآوری می‌میرند. میانگین نرخ جایگزینی در جهان ۲/۳۳ به ازای هر زن است؛ که در این نرخ، جمعیت جهان در رشد جمعیت صفر می‌ماند. مطالعات انگلمان^۳ و لیهی^۴ (۲۰۰۶) نیز نشان داده است که باروری سطح جانشینی در دنیا متفاوت است. محاسبه بالاترین و پایین‌ترین باروری سطح جانشینی در برخی از کشورها نشان داده است که کمترین باروری سطح جانشینی با حدود ۲/۰۷ مربوط به کشورهای غرب اروپا، هلند، سوئیس، بلژیک، فنلاند و ژاپن و بیشترین باروری سطح جانشینی با حدود ۳/۳ مربوط به

1. Replacement Fertility rate

2. Espinshade

3. Engelman

4. Leahy

کشورهای سوازیلند در جنوب آفریقا، نیجریه، آنگولا، افغانستان لیبی است. در ایران نیز باروری سطح جانشینی، با توجه به ملاحظات زیست بومی فرهنگی و اجتماعی، نظیر، تأکید بر باروری در کانون خانواده و صرفاً از طریق نکاح شرعی^(۱)، نرخ مرگ‌ومیرهای زودرس^(۲)، افزایش نابوری زوجین به بیش از ۱۷ درصد، تأخیر در ازدواج و افزایش نرخ طلاق در بازه مؤثر بر فرزندآوری و سایر موارد، به حدود ۳/۲ رسیده است (محزون، ۱۳۹۸: ۱۴).

همچنین از جمع‌بندی این بخش، چنین دریافت می‌شود که جمعیت را همواره باید در بستر مفاهیمی مانند روندها، چالش‌ها و محرک‌های بنیادین فراروی جوامع بررسی و تحلیل کرد چراکه تحولات جمعیتی و محیط پیرامونی، ارتباط متقابلی با یکدیگر دارند. کلان‌روندها در واقع، نشان‌دهنده تغییرات بزرگ و فراگیری هستند که آینده و جمعیت را متأثر می‌کنند. کلان‌روندها، «پیشران‌های تغییر» در حوزه‌های مختلف فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فناورانه و محیط‌زیست هستند که با وجود آنها تحولات متعددی در حوزه‌های مختلف زندگی بشر رخ می‌دهد از این‌روست که روند پژوهی به یک ابزار مهم برای فهم تحولات راهبردی حوزه جمعیت تبدیل شده است. مؤسسه آکسفورد آنالیتیکا به‌عنوان یکی از مراکز معتبر آینده‌پژوهی دنیا، معتقد است که ۲ مؤلفه ژئوپلیتیک و قدرت بین‌المللی و به همراه ۸ کلان‌روند «پیر شدن جمعیت جهان»، «آسیب‌پذیری جهانی شدن در فضای چندقطبی»، «انقلاب فناوری و صنعتی»، «تغییر اقلیم و رقابت برای منابع حیاتی»، «امکان و احتمال تغییر قدرت در نظام بین‌الملل»، «مناطق جدید برای رقابت دولت - ملت‌ها» و «سیاست عصر اطلاعات»، «ترس‌آوری زیست‌محیطی» جهان را آستانه تحولاتی خواهند کرد که در همه آنها، جمعیت، عامل مؤثر اصلی یا زمینه‌ای مهم است (درجانی، ۱۳۹۷: ۵). نتایج مطالعات مؤسسه آینده‌پژوهی فرا نیز نشان می‌دهد ۹ کلان‌روند «تغییرات جمعیتی»، «پراکندگی قدرت جهانی»، «فردگرایی»، «دست‌کاری انسان»، «دیجیتالی شدن همه‌چیز»، «نبود اطمینان فزاینده»، «شهرنشینی»، «بحران آب و تغییرات اقلیم» و «مهارت‌محوری» از عوامل روند دار مؤثر بر جمعیت هستند و خود نیز از جمعیت تأثیر می‌پذیرند (آینده‌پژوهی فرا، ۱۳۹۷: ۵). همچنین نتایج پژوهش مجمع تشخیص مصلحت نظام نشان می‌دهد؛ عواملی نظیر «بدهی^۱»، «تفرد و فردگرایی^۲»، «اضطراب و تنهایی^۳»، «پیری^۴»، «تغییرات زیست‌محیطی^۵»، «دیجیتالی‌سازی^۶»، «شخصی‌سازی^۷»، «شهری شدن^۸»، «جابه‌جایی قدرت از

1. DEBT

2. Individualism

3. Anxiety

4. Ageing

5. Environmental Change

6. Digitalization

7. Personalization

واکاوی علی لایه‌ای
رشد جمعیت در
ایران و رهیافت‌های
رسانه‌ای آن

عالم غرب به شرق آ»، «بحران آب، غذا و انرژی آ» و ابر مؤلفه‌های اقتدار در قرن ۲۱ نظیر «تسلط بر اطلاعات، مگادیتا، مبادلات داده و دانش جهان»، «تسلط بر اقیانوس‌ها»، «تسلط بر فضا»، «تسلط بر افکار و اندیشه‌ها (تقویت قدرت نرم و ترکیب با قدرت سخت درون یک راهبرد هوشمندانه)»، «پیشتازی در علوم نوین و ورود به چهارمین موج علم (ترکیب هوش مصنوعی، نانو تکنولوژی، مخابرات و بیوتکنولوژی)»، «مدیریت و کنترل نظام مالی و پولی جهان» و «رشد جمعیت و جوانی آن»، از مهم‌ترین عوامل کلیدی مؤثر بر جهان از جمله موضوع تحولات جمعیتی به شمار می‌روند (مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۹۸: ۵۹). از سوی دیگر، طبق بررسی‌های صورت گرفته در خصوص روند رشد جمعیت در ایران باروری در دهه ۷۰ کاهش یافته و این روند، در دهه ۸۰ نیز کاهشی همچنان ادامه داشته است؛ به طوری که نرخ رشد جمعیت از ۳/۲ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۱/۲۴ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده است. همچنین کاهش سریع روند نرخ باروری از ۶/۵ فرزند به ازای هر زن به طور متوسط در دهه ۶۰ به حدود ۱/۸ فرزند به ازای هر زن در سال ۱۳۹۰ ادامه یافته و با اندکی افزایش جزئی تا حدود ۲ فرزند به ازای هر زن در سال منتهی به سرشماری ۱۳۹۵ رسیده ولی بعد از تخلیه موج فرزندآوری جمعیت جوان، تازه ازدواج کرده دهه ۶۰ و ۷۰ کشور، روند نرخ باوری در ۴ سال متمادی روبه کاهش رفته و در سال ۱۳۹۷ به کمترین میزان یعنی حدود ۱/۸ رسیده است (سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۸: ۱۲۹). مطالعات صورت گرفته درباره تحولات باروری در ایران، نشان می‌دهد که افراد متولد شده در دهه‌های ۶۰ و ۷۰ (اوج تولدهای چند دهه اخیر) به تدریج از مرحله ازدواج و فرزندآوری عبور کرده‌اند و ظرفیت و قدرت درونی جمعیت در حال کاهش است چنان که حتی احتمال کمتر شدن نرخ باروری از نرخ جایگزینی بسیار زیاد است. در حال حاضر، جمعیت ایران همانند بسیاری از کشورهای توسعه یافته به دلیل «کاهش مستمر و مدام باروری»، «افزایش امید به زندگی» در نتیجه پیشرفت‌های پزشکی و «بهبود شرایط بهداشتی» و «سبک زندگی جدید»، تغییرات بنیادینی را در ساختارهای سنی خود تجربه می‌کند پیامد ادامه این روند، ورود سرسام‌آور ساختار جمعیتی ایران به دوره سالمندی خواهد بود (مؤسسه ملی تحقیقات سلامت، ۱۳۹۸: ۱۷). طبق پیش‌بینی سازمان بهداشت جهانی، در سال ۱۴۳۰ جمعیت بالای ۶۰ سال ایران به ۳۳ درصد و جمعیت بالای ۶۵ سال به ۲۶/۱ درصد خواهد رسید (گزارش جمعیتی سازمان ملل، ۲۰۱۷).

1. Urbanization
2. Power Changing

3. Water, Food & Energy Critical

از سویی دیگر، تجارب مدیریت رشد جمعیت کشورهای جهان نشان می‌دهد که بسیاری از آنها در دهه‌های گذشته، به سبب رشد فزاینده جمعیت و نبود تناسب بین جمعیت و امکانات، با مسائل و مشکلات ناشی از فقدان تعادل جمعیتی مواجه شده‌اند و در برخی موارد، تأخیر، استمرار و یا تغییر سیاست‌ها و برنامه‌های مدیریت رشد جمعیت، موجب تشدید مسائل و یا جابه‌جایی و انتقال مشکل از جایی به جای دیگر شده است. از این‌رو، شناخت دلایل مؤثر و نحوه مدیریت رشد جمعیت در حل کوتاه‌مدت و بلندمدت مسائل مربوط، بسیار حایز اهمیت است. دوران تحقق اهداف برنامه اول توسعه ایران در خصوص کنترل و کاهش رشد جمعیت، حدود سال‌های ۸۵ تا ۹۰ در نظر گرفته شده بود اما به دلایل مختلف، این اهداف، یک دهه زودتر تحقق یافت و ایران بافاصله بسیار زیاد، در رتبه نخست موفقیت در اجرای برنامه‌های کنترل جمعیت در جهان قرار گرفت؛ به طوری که جوایز بسیاری از سوی برخی از سازمان‌های جهانی به مسئولان متولی امر اهدا شد. صاحب‌نظران عوامل متعددی را در کاهش سریع نرخ باروری مؤثر می‌دانند؛ برخی، عوامل فرهنگی و تغییر نگرش‌ها، دیدگاه‌ها و آمال مردم و برخی دیگر، عوامل اقتصادی را مهم می‌شمرند. کلند^۱ و ایلسون^۲ معتقدند که هرچند عوامل اقتصادی در کاهش سریع باروری مهم هستند، توجه به عقاید، نگرش‌ها و فرهنگ هر جمعیت نیز در مطالعه انتقال جمعیتی ضرورت دارد (۱۹۸۹). از سوی دیگر، نتایج مطالعه عباسی شوازی و عسکری ندوشن (۱۳۸۴)، نشان داده است که در دهه‌های اخیر، تغییرات شگرفی در رفتارها و نگرش مردم به مقوله باروری رخ داده است؛ آنان مهم‌ترین دلایل ساختاری کاهش سریع باروری در ایران را چنین برشمرده‌اند: «اخذ فتوا و نظر موافق برخی از علمای مذهبی در خصوص کنترل و کاهش رشد جمعیت»، «اجرای مستمر برنامه‌های کاهش رشد جمعیت، تصویب قوانین مشوق کاهش رشد جمعیت و جرمه فرزند چهارم و بیشتر»، «تبلیغ همه‌جانبه برای کاهش فرزندآوری در رسانه‌های عمومی»، «افزایش میزان باسوادی زنان»، «توسعه شهرنشینی»، «افزایش سن ازدواج»، «گرایش زنان به تحصیل و آموزش عالی»، «افزایش نرخ مشارکت نیروی کار زنان»، «افزایش اشتغال زنان»، «تغییر در کارکرد خانواده»، «کاهش فاصله طبقاتی (توزیع بهتر درآمد) و توسعه اقتصادی»، «کاهش صله ارحام، کاهش روابط، حمایت‌های بین نسلی»، «رسیدن تعداد فرزندان دلخواه خانواده‌ها به کمتر از ۲/۵ فرزند» و «برابری جنسیتی و فردگرایی». محمودی

1. Cleland

2. Ilson

واکاوی علی لایه‌ای
رشد جمعیت در
ایران و رهیافت‌های
رسانه‌ای آن

نیز دلایل کاهش رشد جمعیت را «بروز چالش در ساختار خانواده و تغییر ابعاد و کارکردهای آن»، «اختلال در حمایت‌های بین نسلی»، «برهم خوردن توازن جمعیتی در بعد نسلی و جغرافیایی»، «کاهش سرمایه اجتماعی» و «جمع شدن چترهای حمایت از سالمندان» معرفی کرده و رهیافت‌های افزایش رشد جمعیت را در ۵ محور «مشوق‌های مالی و حمایتی»، «ازدواج»، «تعادل کار - زندگی»، «رفع مشکلات معیشتی» و مهم‌تر از همه «کار فرهنگی» برشمرده است (۱۳۹۲: ۶۳-۴۷). محمودی به لحاظ ساختاری نیز عواملی که موجب افزایش یا کاهش باروری می‌شوند، در قالب جدول زیر نشان داده است (۱۳۹۲: ۹۹).

جدول ۱. ساختار و عوامل مؤثر برافزایش یا کاهش باروری
Table 1. Structure and effective factors of increasing or decreasing fertility

مباحث جمعیتی	مباحث سازمانی	مباحث اقتصادی	مباحث فرهنگی - اجتماعی	سطوح برنامه‌ریزی
	چرخه زندگی همسران	درآمد خانواده و هزینه فرزندداری	ارزش‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای افراد و همسران آنها یا زوجین	فردی (همسرگزینی زوجین)
	نگرش و رفتار بستگان و کارفرمایان در حمایت از خانواده	حمایت مستقیم و غیرمستقیم از جانب بستگان	ارزش‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای بستگان و اطرافیان	میانی (بستگان و کارفرمایان)
نقاط مثبت و منفی ساختار جمعیت و پیش‌بینی آن	ساختار بازار کار و ساختار خدمات	حمایت مستقیم و غیرمستقیم اقتصادی در جامعه	ارزش‌های فرزندآوری و سایر ارزش‌ها در جامعه	کلان

شورای عالی انقلاب فرهنگی عوامل مؤثر بر رشد جمعیت را «فرهنگ‌سازی»، «اصلاح سبک زندگی»، «ارتقای کیفی جمعیت کشور»، «تدوین سیاست‌ها، برنامه‌ها و قوانین و مقررات حمایتی و تشویقی»، «آمایش جمعیتی» و «ایجاد و استقرار نظام مدیریت فرا بخشی و جامع جمعیت کشور» در قالب سیاست‌های جمعیتی اعلام می‌کند (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۱، مصوبه ۷۱۲).

برخی از کارشناسان و اندیشمندان معتقدند که هرچند اتخاذ سیاست‌های

پژوهش‌های ارتباطی،
سال بیست و هفتم،
شماره ۴ (پیاپی ۱۰۴)،
زمستان ۱۳۹۹

کنترل جمعیت و اعمال برنامه‌های فراگیر تنظیم خانواده در جامعه، با ایفای نقش جدی ارکان دولت و رسانه‌ها، به‌ویژه همراهی و مدد بی‌نظیر رسانه ملی، عامل مؤثری در تشدید کاهش باروری در ایران بوده، تأثیر دلایل و شرایط زمینه‌ای حاکم بر جهان و ایران را نیز در تحلیل تحولات جمعیتی نباید فراموش کرد. بر این اساس، این گروه معتقدند که برخی از عوامل کلیدی و زمینه‌ای، نظیر تجرد، شهرنشینی، مهاجرت، افزایش سطح توقعات اقتصادی، اجتماعی و آموزشی، محدودیت منابع و زیرساخت‌ها، انتظارات فزاینده زنان در خصوص تحصیل، افزایش امید به زندگی در نتیجه پیشرفت‌های پزشکی یا بهبود شرایط بهداشتی و رواج سبک زندگی مدرن، تغییرات بنیادینی را در ساختارهای اجتماعی ایجاد کرده و با بالا رفتن سن ازدواج و فشار اقتصادی، تأثیر بسزایی بر کاهش باروری به‌جا گذاشته است (محمودی، ۱۳۹۷: ۴۱). نتایج واکاوی عوامل مؤثر بر رشد جمعیت و باروری از منظر شرایط محیطی، اقلیمی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، سیاست‌گذاری، سلامت، بهداشت و شیوه و سبک زندگی، به شرح زیر قابل توجه است: الف) شرایط محیطی و اقلیمی: شرایط محیطی و اقلیمی جنبه‌های زیستی و جسمانی باروری، همچنین سیر طبیعی آن را تحت تأثیر قرار می‌دهد. برای مثال، در مناطق با ارتفاع بالاتر و فشار پایین هوا، میزان لقاح پایین‌تر گزارش شده است. دمای محیط نیز به شیوه‌های مختلف بر میزان باروری تأثیر می‌گذارد، برای مثال، در مناطق گرمسیر، سن بلوغ دختران پایین‌تر است و در مناطق سردسیر و گرمسیر، اختلاف محسوسی در سن بلوغ و یائسگی وجود دارد. پایین بودن سن بلوغ و بالا بودن سن یائسگی دوره باروری را افزایش می‌دهد (حلم سرشت و دل‌پیشه، ۱۳۸۸: ۴۶). ب) شرایط اقتصادی: شرایط اقتصادی به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم، از عوامل افزایش یا محدودیت مولید است. البته برخی عوامل زمینه‌ای نظیر سطح اطلاعات، آموزش، طبقه و جایگاه اجتماعی، همچنین مسائل قومی و مذهبی، تحلیل تأثیر این عامل را با پیچیدگی‌های زیادی مواجه می‌کند (سمعی‌نسب و ترابی، ۱۳۸۹: ۱۶۰). ج) شرایط فرهنگی اجتماعی: عرف، اعتقادات، هنجارها، مسائل مذهبی و سبک زندگی جامعه از عواملی هستند که بر رشد جمعیت به لحاظ (۱) دوره زندگی مشترک^(۳)، (۲) همگانی بودن ازدواج^(۴)، (۳) ازدواج زود هنگام^(۵)، (۴) سطح سواد^(۶)، (۵) سنت‌های اجتماعی^(۷)، (۶) اعتقادات مذهبی^(۸) و (۷) سایر عوامل^(۹) تأثیر می‌گذارد (بونگار تس^۱، ۱۹۹۷: ۷۷۶-۷۷۱) د) شرایط سیاست‌گذاری: کشورهای مختلف، بر

1. Bongaarts

واکاوی علی لایه‌ای
رشد جمعیت در
ایران و رهیافت‌های
رسانه‌ای آن

مبنای رشد جمعیت و شاخص‌های بهداشتی و اقتصادی موجود، شرایط خاصی را در زمینه باروری برقرار می‌سازند، به فرض، در کشوری که رشد جمعیت منفی است، سیاست دولت، بر تشویق افراد به تشکیل خانواده و افزایش زادوولد است در حالی که در کشورهای پرجمعیت، سیاست‌های محدودکننده تعداد جمعیت وضع می‌شود (حلم سرشت و دل‌پیشه، ۱۳۸۸: ۴۹). برای مثال، سیاست‌های محدودکننده کشوری مانند چین با قانون تک‌فرزندی یا سیاست کشورهای پنج نظیر کانادا، استرالیا و فرانسه برای تشویق به چهار فرزند یا در آمریکا، پنج فرزند، تأثیر زیادی بر بعد خانوارها و افزایش جمعیت می‌گذارد (حسینی، ۱۳۹۴: ۲۲) ه) شرایط سلامت و بهداشت: تدوین قوانین، سیاست‌ها و تسهیلات بهداشتی و درمانی برای بهبود باروری و ممانعت از سقط‌های غیرضروری پزشکی یا کاهش بیماری‌هایی نظیر توکسوپلازموز، مالاریا و ... که می‌توانند منجر به ناباروری، مرگ یا نقص جنین شوند، تأثیرات شگرفی بر افزایش زادوولد و رشد جمعیت داشته است. در دسترس قرار دادن خدمات آموزشی - مشاوره‌ای برای باروری و زایمان سالم، پیشگیری بدون خطر از بارداری و جلوگیری از ناباروری، بر رشد جمعیت مؤثر است؛ و) سبک زندگی: شیوه زندگی، فعالیت‌ها، تغذیه و رفتارهای فردی و اجتماعی، همه بر سلامت یا ابتلا به بیماری‌ها مؤثر هستند. برای مثال، فردی که در محیط شهری زندگی می‌کند، با وجود آنکه از تسهیلات بیشتری برخوردار است، به دلیل مواجه بودن با آلودگی‌های صوتی، آلودگی هوا و فشارهای روحی ناشی از زندگی شهری، از جمله مشکلات مربوط به مسکن، شغل یا درآمد و با احتمال بیشتری به انواع بیماری‌های جسمی و روانی مبتلا می‌شود. همچنین افزایش فاصله‌گذاری بین زایمان‌ها، کاهش میزان مولید را در پی دارد. اتخاذ شیوه زندگی مناسب و پرهیز از رفتارهای مخاطره‌آمیزی که احتمال مرگ‌ومیر را افزایش می‌دهند، بسیار مهم است، برای مثال، در پیش گرفتن شیوه و سبک زندگی سالم در رانندگی، ایمنی در برابر سوانح کاری، پرهیز از مصرف دخانیات و مشروبات الکلی، تغذیه سالم و سعی در مبتلا نشدن به سوءتغذیه که منجر به کاهش سطح ایمنی بدن، برهم خوردن تناسب‌اندام و افزایش احتمال ابتلا به بیماری‌ها و مرگ‌ومیر می‌شود.

واکاوی نظریات گفتمانی رشد جمعیت

به‌جرئت می‌توان گفت که گفتمان و رویکردهای حاکم بر دولت‌های مستقر

پژوهش‌های ارتباطی،
سال بیست و هفتم،
شماره ۴ (پیاپی ۱۰۴)،
زمستان ۱۳۹۹

و سیاست‌های توسعه کشور، عامل بسیار مهمی در تحولات رشد جمعیتی در ایران است. با وقوع انقلاب اسلامی، نظام گفتمانی جدیدی شکل گرفت که به‌ویژه در دهه اول انقلاب، بر پایه ارزش‌ها و معیارهای اسلامی و انقلابی، سیاست‌ها و برنامه‌های مقوم افزایش جمعیت را دنبال می‌کرد. در این دهه، توسعه شبکه ارائه خدمات بهداشتی، اطلاع‌رسانی به مردم، ارتقای چشمگیر سطح بهداشت عمومی، واگذاری برخی امتیازات اجتماعی و رفاهی به خانواده‌های پرجمعیت به واسطه ارزش و اهمیت نهاد خانواده، منجر به افزایش رشد جمعیت شد. در دهه دوم انقلاب، همزمان با اتخاذ رویکرد توسعه و آبادانی اجتماعی از سوی دولت‌های مستقر، سیاست‌های کنترل جمعیت با شدت به اجرا درآمد و در این مدت، با توجه به افزایش تورم و هزینه‌های خانوار، همچنین افزایش سطح رفاه و تحصیلات جامعه، شاهد کاهش رشد جمعیت بودیم. از اواخر دهه دوم تا نیمه دهه سوم انقلاب نیز رویکرد دولت‌های مستقر به توسعه جامعه مدنی و گفتگوی تمدن‌ها، موجب شد تا سیاست‌های کنترل جمعیت دهه دوم، همچنان مجال ادامه یابد. تلاش برای افزایش آزادی‌های مدنی، توجه به نقش و جایگاه انسان‌ها و به‌ویژه زنان در جامعه، باز شدن فضای سیاسی و تشدید تعارضات اجتماعی، همچنین استمرار مشکلات معیشتی، همگی دست‌به‌دست هم دادند و به روند کاهش رشد باروری و جمعیت کمک کردند؛ اما در اواخر دهه سوم تا نیمه دهه چهارم انقلاب اسلامی، رویکرد حاکم بر دولت‌های مستقر در خصوص عدالت اجتماعی و خدمت به مردم، همزمان با نقد جدی رویکردهای قبلی، توسعه اقتصاد آزاد، نفی جامعه مدنی سکولار و تلاش در راه توزیع عادلانه منابع به‌ویژه در میان قشر کمتر برخوردار، به حاشیه رفتن سیاست‌های کنترل جمعیت را در پی داشت. سیاست توزیع یارانه بر اساس تعداد فرزندان و مسکن‌سازی و توسعه زیرساخت‌های مناطق محروم، به خنثی یا دست‌کم، کند شدن روند کاهش جمعیت انجامید. از نیمه دوم دهه چهارم تاکنون، رویکرد حاکم بر دولت مستقر، اعتدال و تعامل، کاهش و یا رفع تنش با دنیا و به‌ویژه غرب بوده است. در این دوره، با وجود تصویب و ابلاغ سیاست‌های کلی رشد جمعیت در سال ۱۳۹۳ در برنامه‌های پنجم و ششم توسعه پنج‌ساله کشور و قوانین یا دستورالعمل‌های اجرایی، ردپایی از رویکرد رشد جمعیت دیده نمی‌شود (بازیابی از درگاه سازمان برنامه‌بودجه). امری که برخی از دلایل آن را می‌توان ابهام، تعارض و تقابل گروه‌های مؤثر و جریان‌ساز اجتماعی برای رشد

واکاوی علی لایه‌ای
رشد جمعیت در
ایران و رهیافت‌های
رسانه‌ای آن

جمعیت، استمرار تورم و مشکلات معیشتی، سرعت مسائل زیستی و حوادث ناخوشایند ملی و جهانی دانست. البته پس از آنکه سیاستگذاران و پژوهشگران درباره کاهش نرخ رشد جمعیت هشدار دادند، رسانه‌ها موضوع و پیامدهای کاهش جمعیت را بازنمایی کردند اما این اقدام به‌اندازه کافی مؤثر نبود و همچنان نیز تناقض یا نبود هم‌افزایی گفتمانی در کشور وجود دارد (جعفری و همکاران، ۲۰۱۶). عباسی شوازی و اجاق، یکی از عوامل مؤثر بر نرخ رشد جمعیت و باروری را، تناقض یا تفاهم در گفتمان‌های حاکم بر جامعه دانسته‌اند و با اعتقاد به اینکه ایفاگران نقش در شکل‌گیری سیاست‌های جمعیتی، برای اطلاع‌رسانی و متأثر کردن افکار عمومی، از رسانه‌ها بهره می‌گیرند، متون جمعیتی دو رسانه مهم را مورد تحلیل گفتمانی قرار داده‌اند و گفتمان حاکم و خرده گفتمان‌های احتمالی و رابطه بین آنها را شناسایی کرده‌اند و نتیجه گرفته‌اند که دو گفتمان «عادی یا طبیعی» و «وخیم یا بحرانی» نشان دادن شرایط جمعیتی از سوی صاحب‌نظران در حال بازنمایی هستند (۱۳۹۸: ۱۵۱). از جمع‌بندی مباحث مطرح شده چنین برمی‌آید که در حوزه جمعیت، رقابت و منازعه به‌عنوان یک فرایند اجتماعی میان صاحب‌نظران جریان دارد. برخی از صاحب‌نظران جمعیت، بر مناسبات «علم» و «فن‌سالاری» و برخی دیگر بر «سیاست» و «مردم‌سالاری» تأکید می‌کنند. رویکرد فن‌سالارانه که باور دارد تصمیم‌ها باید بر اساس بهترین علوم اتخاذ شوند، جامعه را به پذیرش بهترین راه علمی شناخته‌شده ملزم می‌داند ولی رویکرد مردم‌سالارانه برای مردم، حق اظهار نظر و پرسش قائل است. به عبارت دیگر، رویکرد اول، حالت سلطه‌گرانه و مقتدرانه مبتنی بر علم دارد و رویکرد دوم، حالت انتخابی و مشارکتی مبتنی بر مردم را دنبال می‌کند.

از سوی دیگر، شاهد گفتمان سومی نیز هستیم که عموماً از سوی رهبر معظم انقلاب اسلامی مدظله‌العالی بازنمایی و بازتولید می‌شود. ایشان در سخنرانی‌ها، دیدارها و بیانات خود، مباحث جمعیتی را با گفتمان‌سازی «رشد کمی و کیفی جمعیت» برجسته کرده‌اند و از ابتدای دهه چهارم انقلاب تاکنون، به‌طور جدی، این موضوع را تحت عنوان رشد جمعیت جوان و پویا، در اولویت مباحث گفتمان‌سازی قرار داده‌اند. به‌ویژه پس از ابلاغ سیاست‌های کلی جمعیت در سال ۱۳۹۳، تاکنون دست‌کم در ۴۷ سخنرانی و دیدار رسمی با مردم و مسئولان، به موضوع و مباحث جمعیت پرداخته‌اند و در سال ۱۳۹۸

نیز حداقل بیش از ۵ بار در خبرها، پیگیری و مطالبه‌گری ایشان از مسئولان و مدیران نظام، انعکاس رسانه‌ای وسیعی پیدا کرده است (امام‌خامنه‌ای، ۱۳۹۸). با واکاوی سیاست‌های کلی جمعیت^(۱۰)، نمود بارز این گفتمان قابل مشاهده است. از بررسی و مطالعه ۱۴ بند سیاست کلی جمعیت چنین مشخص می‌شود که هرچند از ۱۴ سیاست ابلاغی، حدود ۱۳ سیاست، به کیفیت و سبک زندگی بهینه جمعیت می‌پردازد، ماهیت و فلسفه کارکردی سیاست‌های ابلاغی بر «نرخ باوری بیش از سطح جانشینی» استوار است. به عبارتی، دلیل ماهیت ذاتی سیاست‌ها، رشد نرخ باروری است و رشد کیفی اشاره شده در سایر بندها، علت عرضی و برای اطمینان از کیفیت رشد کمی است. سیاست کلی جمعیتی مشتمل بر هدف، راهکار و فرایند است و همه دستگاه‌های کشوری و لشکری، استانی، محلی، خبرگان و آحاد مردم، در آن وظیفه و نقش دارند از این‌رو، تحقق سیاست جمعیت را باید هدفی مشترک و اقدامی مستمر، فراگیر، هم‌افزا و یکپارچه تلقی کرد. همچنین برخی از بندها با سایر بندهای سیاست‌های کلی ابلاغی ۴۰ گانه کشور از ابتدای انقلاب تاکنون، نظیر خانواده، آسیب‌های اجتماعی، اقتصاد مقاومتی، آمایش سرزمینی، محیط‌زیست، برنامه جامع سلامت و... اشتراکات زیادی دارند و به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم پشتیبانی می‌شوند و به‌نوعی، کیفیت و بهبود زندگی و سبک زندگی اسلامی ایرانی را دنبال می‌کنند. تحقق سیاست‌های کلی جمعیت، کاری ظریف، عمیق، فراگیر و مستمر است که بر رعایت و تطابق اقدامات با اصول شرع مقدس، قانون اساسی و سبک زندگی ایرانی اسلامی تأکید دارد؛ و از این‌رو، نیازمند یک برنامه جامع مصوب، ساختار و متولیان معین، تأمین منابع مشخص، سازمانی محوری و نهادی نظارتی و هدایت‌کننده است.

روش پژوهش

این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر نوع روش، توصیفی - پیمایشی بوده است. برای شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر رشد جمعیت و همچنین رهیافت‌های رسانه‌ای، از مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی به همراه مشارکت خبرگان و برای اولویت‌بندی و سطح‌بندی نتایج، از روش دلفی و امتیازدهی استفاده شد. خبرگان این پژوهش، کارشناسان و مدیرانی با بیش از ۱۵ سال تجربه در حوزه برنامه‌ریزی و سیاستگذاری جمعیت و نیز برنامه‌سازی جمعیتی

واکاوی علی لایه‌ای
رشد جمعیت در
ایران و رهیافت‌های
رسانه‌های آن

رسانه ملی با مدرک فوق‌لیسانس و بالاتر بوده‌اند که از مجموع ۸۶ خبره شناسایی شده ۶۳ نفر از آنان در فرایند پژوهش مشارکت فعال داشته‌اند. در این پژوهش، علاوه بر تشکیل حداقل ۱۰ جلسه گروه کانونی برای بحث و گفتگو در خصوص مسائل پژوهش، از پرسشنامه شناسایی عوامل کلیدی مؤثر بر رشد جمعیت و همچنین رهیافت‌های رسانه‌ای استفاده شده است. پرسشنامه مورد استفاده در قالب مقیاس لیکرت، مشتمل بر عوامل کلیدی مؤثر بر رشد جمعیت و دربرگیرنده ۱۴ کلان عامل و ۷۹ علت زمینه‌ای بود که با روش دلفی به ۱۰ عامل کلیدی و ۴۰ علت زمینه‌ای، تفهید و تجرید شد. برای تعیین پایایی پرسشنامه، از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد که مقدار آن ۰/۸۰۹ به دست آمد؛ و برای تعیین روایی، روش روایی محتوایی به کار رفت؛ شاخص تعداد داوران موافق به کل داوران، با اجماع صاحب‌نظران همراه بود؛ به عبارت دیگر، ۶۳ نفر از مجموع ۶۱ نفر به اعتبار پرسشنامه رأی مثبت دادند. سیمای پاسخگویان نیز شامل ۶۲ درصد با تحصیلات دکترا یا دانشجوی دکترا و ۳۸ درصد کارشناسی ارشد بود که حدود ۷۰ درصد آنان سوابق مدیریتی و اجرایی داشتند و حدود ۳۰ درصد دیگر، مشاور و پژوهشگر مرتبط بودند.

یافته‌های پژوهش

در این بخش، یافته‌های پژوهش مؤید آن است که وفق روش اتخاذی و مشارکت فعال خبرگان و تجزیه و تحلیل علمی، موفق به شناسایی و اولویت‌بندی عوامل کلیدی و دلایل زمینه‌ای مؤثر بر رشد جمعیت شده‌ایم. بر این اساس، در پاسخ به پرسش مربوط به چیستی عوامل کلیدی و دلایل زمینه‌ای مؤثر بر رشد جمعیت، پرسشنامه‌ای، طراحی و پس از اعتبارسنجی در میان خبرگان توزیع شد. برای این منظور، ابتدا فهرستی از عوامل کلیدی و دلایل زمینه‌ای مؤثر بر رشد جمعیت که قابلیت پرداخت رسانه‌ای دارند، احصا و به جامعه خبره بر اساس پرسشنامه محقق ساخته، ارائه شد تا مورد تأیید یا رد قرار گیرد. در این پرسشنامه، در مرحله اول سؤال شد که آیا این موضوعات، عوامل کلیدی و دلایل زمینه‌ای مؤثر بر رشد جمعیت هستند یا خیر و در مرحله دوم، آیا نیاز به اصلاح دارند یا خیر. ضمن درخواست نظرهای اصلاحی در مرحله سوم، ضریب اهمیت هر یک از عوامل کلیدی و دلایل زمینه‌ای مورد پرسش قرار گرفت و پرسشنامه‌ها پس از تکمیل از سوی خبرگان، برگشت داده شد و

با کمک نرم‌افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت، سپس نتایج در حداقل ۱۰ جلسه گروه کانونی خبرگانی طرح و پیرامون موضوعات بحث و گفتگو شد و آخرین اصلاحات تکمیلی انجام و مشخص شد ۵ عامل کلیدی «دیر ازدواج کردن»، «نداشتن تمایل به فرزندآوری در سطح دانشجویی»، «مرگ و میرهای زودرس»، «الگوی بارداری سلامت»، «سقط» دارای اهمیت یا اولویت بیشتری در سید اول و ۵ عامل «طلاق»، «ناباروری»، «تأخیر در باز ازدواج»، «مهاجرت» و «ازدواج نکردن» در سید دوم، برخوردار از بیشترین تأثیر در رشد جمعیت جوان و پویا هستند. همچنین از ۷۹ علل زمینه‌ای متناسب و مرتبط با عوامل کلیدی ۴۰ علل زمینه‌ای تجرید، تفرید، امتیازدهی و اولویت‌دهی شدند. علاوه بر این، از بین ۴۰ علل زمینه‌ای، ۲۵ علت دارای ضریب وزنی مؤثرتری نسبت به عامل‌های کلیدی ذی‌ربط و ۱۶ علل زمینه‌ای دارای ضریب وزنی اهمیتی بیشتری نسبت به شاخص کلیدی نرخ باروری کلی (معرف رشد جمعیت جوان و پویا)، شناسایی شدند.

جدول ۲. مقوله‌یابی و اولویت‌بندی عوامل کلیدی و علل زمینه‌ای مؤثر بر رشد جمعیت

Table 2. Categorization and Prioritization of Key Factors and Causes affecting Population Growth

درصد اهمیت	ضریب وزنی اهمیت	اهمیت علی	جنس مسئله	علل زمینه‌ای	اهمیت عاملی	عوامل کلیدی
25	0/250	4	فرهنگی	خود ترجیحی	2/5	ازدواج نکردن
31	0/313	5	سلامت/ اجتماعی	ترس از ازدواج (اقتصادی، اجتماعی)		
22	0/219	3.5	فرهنگی	عدم احساس نیاز		
6	0/063	1	اجتماعی	ارتباط جنسی پنهان/ غیررسمی		
63	0/625	5	اجتماعی	تحصیلات	5	دیر ازدواج کردن
63	0/625	5	اقتصادی	شغل		
38	0/375	3	اقتصادی	مسکن		
21	0/213	1.7	فرهنگی	بالا بودن سطح توقعات		

و اکاوی علی لایه‌ای
رشد جمعیت در
ایران و رهیافت‌های
رسانه‌های آن

ادامه جدول ۲.

درصد اهمیت	ضریب وزنی اهمیت	اهمیت علی	جنس مسئله	علل زمینه‌ای	اهمیت عاملی	عوامل کلیدی
26	0/260	4	سلامت / اجتماعی	ترس از تکرار تجربه تلخ مجدد	2/6	تأخیر در باز ازدواج
25	0/247	3/8	اجتماعی	فشار اجتماعی	5	نداشتن تمایل به فرزندآوری در سطح جانشینی
55	0/550	4/4	اقتصادی	مسکن مناسب		
50	0/500	4	اجتماعی	نداشتن وقت		
59	0/588	4/7	فرهنگی / تقنینی	نگرانی از تربیت / آینده فرزندان		
63	0/625	5	فرهنگی	نداشتن ضرورت		
38	0/375	3	قضایی حقوقی	نگرانی از دست دادن شغل (خانم‌ها)		
50	0/500	4	اجتماعی	فشار اجتماعی جامعه و آشنایان		
25	0/250	2	سلامت	نداشتن توانایی جسمی		
44	0/438	3/5	سلامت / فرهنگی	نداشتن آمادگی روحی		
35	0/345	4	سلامت / فرهنگی	اعتیاد	3/45	طلاق
40	0/397	4/6	فرهنگی	ضعف مهارت سازگاری	4/4	سقط
16	0/164	1/9	سلامت	مسائل جنسی		
33	0/330	3	سلامت	ناشی از مریضی (مادر یا جنین)		
55	0/550	5	فرهنگی	نداشتن آمادگی فرزندآوری	2/9	ناباروری
22	0/220	2	اجتماعی	روابط غیررسمی		
36	0/363	5	سلامت	آشنایی نداشتن زوج‌های نابارور		
15	0/145	2	سلامت	گرانی کیت‌های درمانی	4/8	الگوی بارداری سلامت
7	0/073	1	امنیتی	بیوتروریسم		
48	0/480	4	سلامت	پیشگیری از بارداری		
54	0/540	4/5	سلامت	زمان بارداری		
55	0/552	4/6	سلامت	فاصله میان دو بارداری		
60	0/600	5	سلامت	سزارین غیر ضروری	12	اختلالات ژنتیکی و بیماری‌های متابولیک
12	0/120	1	سلامت	اختلالات ژنتیکی و بیماری‌های متابولیک		

پژوهش‌های ارتباطی،
سال بیست و هفتم،
شماره ۴ (پیاپی ۱۰۴)،
زمستان ۱۳۹۹

ادامه جدول ۲.

درصد اهمیت	ضرب وزنی اهمیت	اهمیت علی	جنس مسئله	علل زمینه‌ای	اهمیت عاملی	عوامل کلیدی
63	0/625	5	اجتماعی	تصادفات	5	مرگ و میرهای زودرس
25	0/250	4/3	فرهنگی	دخانیات		
46	0/463	3/7	اجتماعی	آلودگی هوا		
25	0/250	2	سلامت	جراحت		
20	0/203	3	فرهنگی	تحصیلات	2/7	مهاجرت
27	0/270	4	اقتصادی	شغل		
28	0/277	4/1	اجتماعی	امید به زندگی بهتر		
7	0/068	1	سیاسی	تعارض سیاسی		

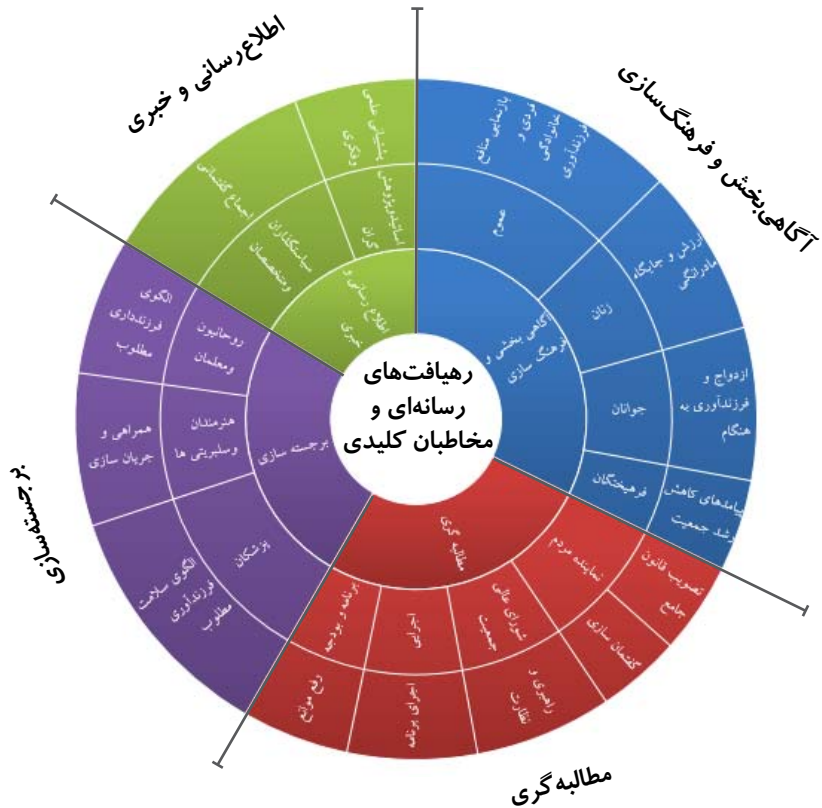
در ادامه، با توجه به اهمیت شناخت ماهیت مسئله، برای اتخاذ رویکرد و تدابیر مناسب رسانه‌ای از خبرگان خواسته شد تا جنس/ ماهیت دلایل زمینه‌ای مؤثر بر رشد جمعیت را برحسب ماهیت فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، سلامت، قضایی و حقوقی مشخص کنند. همان‌گونه که در ستون ۴ جدول ۲ آمده است، بر این اساس ۳۷/۵ درصد از دلایل زمینه‌ای، از جنس، سلامت، ۲۷/۵ درصد فرهنگی، ۲۵ درصد اجتماعی، ۱۰ درصد اقتصادی و ۷/۵ درصد سیاسی، امنیتی، قضایی و حقوقی بوده است. البته ۱۲/۵ درصد نیز ترکیبی از دو جنس ماهیتی هستند. در بخش سوم پژوهش، وفق مدل مفهومی و با هدف شناسایی رهیافت‌های رسانه‌ای رشد جمعیت، همانند روش قبل، پرسشنامه‌ای طراحی و پس از اعتبار دهی از خبرگان خواسته شد تا مهم‌ترین کنشگران- مخاطبان، رویکردها و محورهای اقدام رسانه‌ای را مشخص کنند. نتایج در شکل ۱ بازنمایی شده است. شایان توجه است که مساحت قطاع‌ها، دارای ارزش و اهمیت نقش و کارکرد آن نیز هست. بر این اساس، اهم رهیافت‌های رسانه‌ای، در قالب ۱۴ اقدام محوری متناسب با کنشگران کلیدی، تفرید و تجرید شده‌اند. مهم‌ترین مخاطبان در حوزه مردم؛ «عموم مردم»، «زنان»، «جوانان» و «فرهیختگان»، در حوزه خبرگان «سیاستگذاران و متخصصان جمعیتی»، «استادان و پژوهشگران»، در حوزه گروه‌های مرجع «پزشکان»، «هنرمندان و سلبریتی‌ها»، «معلمان و روحانیان» و در حوزه مسئولان «نمایندگان مردم»، «شورای عالی جمعیت» و «مسئولان اجرایی-با تمرکز بر وزارت بهداشت و درمان و آموزش پزشکی» و

واکاوی علی لایه‌ای
رشد جمعیت در
ایران و رهیافت‌های
رسانه‌های آن

«سازمان برنامه‌بودجه» شناسایی شده‌اند. همچنین رویکرد محوری رهیافت‌های رسانه‌های مرتبط با ۱۴ اقدام کلیدی مقوم رشد جمعیت، عبارت از «آگاهی بخشی و فرهنگ‌سازی» برای ساحت کنشگری مردم، «مطالبه‌گری» برای ساحت کنشگری مسئولان، «برجسته‌سازی» برای ساحت گروه‌های مرجع و در نهایت، «اطلاع‌رسانی و خبری» برای ساخت خبرگان بوده است.

شکل ۱. رهیافت‌های رسانه‌های (محورهای اقدام اولویت‌دار برای رشد جمعیت و مخاطبان کلیدی هدف)

Figure 1. Media approaches (priority action axes for population growth and key target audience)

بحث و نتیجه‌گیری

به‌طور کلی، روند تحولات جمعیتی در ایران، با فراز و نشیب‌های بسیار، موجب فرصت‌ها و تهدیدهایی بالفعل و بالقوه شده است و نبود اجماع میان صاحب‌نظران، تزریق دو گفتمان متفاوت در جامعه و در نتیجه، سردرگمی مخاطبان را در پی داشته است. برخی، به بخش فرصت‌های جمعیتی و برخی، به بخش چالش‌های جمعیتی فراروی ایران توجه دارند و هر یک، مبادرت به تولید و بازتولید گفتمانی می‌کنند. در این میان اما گروه سومی هم وجود دارند که با اتخاذ سکوت گفتمانی به‌نوعی سیاست‌های کنترل جمعیت را تأیید می‌کنند؛ به همین دلیل است که با وجود گذشت ۶ سال از ابلاغ سیاست‌های کلی جمعیت از سوی مقام معظم رهبری، هنوز به‌طور رسمی، هیچ قانون و برنامه جمعیتی مشخصی که معلوم کند اُفق جمعیتی ایران کدام است و چه ویژگی‌هایی دارد یا چگونه باید آن را حفظ کرد و گسترش داد، تصویب و اعلام نشده است. تا زمانی که صاحب‌نظران و رسانه‌ها، به‌ویژه رسانه ملی، به اجماع نسبی بر سر فهم درست و اولویت‌بندی شده‌اند. سیاست‌های کلی جمعیت نرسند و گفتمان محوری جمعیت را مبتنی بر رشد کمی و کیفی، یعنی رشد جمعیت جوان و پویا، بازنمایی و بازتولید نکنند، نه تنها ممکن است از فرصت‌های جمعیتی کنونی بی‌بهره بمانیم بلکه حتی محتمل است در آینده نزدیک، به دام تله جمعیتی بیفتیم. رسانه‌ها و به‌ویژه رسانه‌های جریان اصلی کشور، نظیر رسانه ملی، نقش مهمی در انتقال دانش و مفهوم دارند و نحوه پرداخت رسانه‌ای و گفتمان‌سازی آنها بر درک سیاست‌گذاران و مردم از وضعیت و ماهیت موضوعات جامعه اثرگذار است. آنها می‌توانند با تغییر یا تقویت گفتمان‌های رایج و برجسته کردن نتایج و یافته‌های علمی، درک شفاف و دقیق‌تری از ماهیت و راهکار حل مسائل ارائه دهند و به تدریج، بر نگرش‌ها، هنجارها و رفتارهای ارادی مخاطبان تأثیر بگذارند. فهم دقیق «موضوع و مسئله» و قدرت تشخیص و تمیز «نتایج گزاره‌های معتبر علمی» منطبق با «منافع عموم مردم» از ضروریات یک رسانه تأثیرگذار است. یکی از مسائل و مباحث جدی و مهم جوامع و رسانه‌ها، موضوع حفظ و رشد جمعیت است جمعیت و ابعاد آن، نقطه مرکزی هر نظام اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و امنیتی محسوب می‌شود چراکه تحولات جمعیتی، تقریباً تمام جنبه‌های زندگی انسان و جهان پیرامون او را تحت تأثیر قرار می‌دهد و منشأ تحولات و اثرات چشمگیری در این

حوزه‌ها می‌شود. در عین حال، جمعیت نیز به‌طور متقابل، متأثر از تحولات نظام اجتماعی، سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه‌ای است؛ بنابراین، شناخت و تحلیل مباحث، شاخص‌های جمعیتی و عوامل مؤثر بر رشد جمعیت جوان و پویا، امری حیاتی و اجتناب‌ناپذیر برای سیاستگذاران و برنامه‌ریزان در همه عرصه‌های کشوری و استانی و در همه حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، محیط زیستی، سلامت، امنیت و فعالان رسانه است. روند تغییرات جمعیتی ایران نشان می‌دهد که در حال حاضر در کشور، پنجره فرصت جمعیتی به دلیل وجود جمعیت جوان مناسب است اما به شهادت شاخص نرخ باوری کل، در آینده نه‌چندان دور، این فرصت به دلیل تخلیه جمعیت جوانان به سنین سالمندی دیگر وجود نخواهد داشت. از این‌رو، باید اقدامات لازم برای صیانت و حفاظت از جمعیت جوان و پویای کشور را شناسایی و عملیاتی کرد. از سوی دیگر، سازمان صداوسیما به‌عنوان رسانه فراگیر و مؤثری که در محیط پویا و پیچیده داخلی و بین‌المللی، با تعداد کثیری رسانه معاند و استکباری در حال رقابت و جنگ رسانه‌ای است، باید ضمن شناخت درست و عمیق موضوعات و پدیده‌های خطیری چون رشد جمعیت، رهیافت‌های رسانه‌ای را به‌درستی کشف کند و به کار گمارد. از این‌رو، دغدغه این پژوهش، واکاوی دلایل اصلی مؤثر بر رشد جمعیت و رهیافت‌های رسانه‌ای بود که در بخش‌های قبلی به‌طور کامل به آن پرداخته شد. در بخش قبل، مطابق با روش پژوهش و پس از تجزیه و تحلیل اطلاعات، ضمن پاسخ به تمامی سؤالات، مهم‌ترین شاخص راهبردی رشد جمعیت جوان و پویا، شاخص نرخ باوری کلی شناسایی شد که مهم‌ترین شاخص تحلیلی و پیش‌بینی ساختارهای سنی، جمعیتی و نسلی است. همچنین عوامل کلیدی و دلایل زمینه‌ای مؤثر بر رشد جمعیت در دو سید اولویت‌بندی شد؛ ۵ عامل کلیدی «دیر ازدواج کردن»، «تمایل نداشتن به فرزندآوری در سطح جانشینی»، «مرگ‌ومیرهای زودرس»، «الگوی بارداری سلامت» و «سقط» در سید اول و ۵ عامل «طلاق»، «ناباروری»، «تأخیر در بازه ازدواج»، «مهاجرت» و «ازدواج نکردن» در سید دوم تأثیرگذاری بر رشد جمعیت طبقه‌بندی شدند. در ادامه از میان ۴۰ دلیل زمینه‌ای شناسایی شده ۲۵ دلیل دارای ضریب وزنی و اهمیت بیشتر در تناسب با عوامل کلیدی دهگانه و ۱۶ دلیل زمینه‌ای دارای بیشترین اهمیت تأثیر (تأثیر بیش از ۴۰ درصدی) در تناسب با رشد جمعیت، شناسایی و اولویت‌بندی شدند. همچنین رهیافت‌های رسانه‌ای مشتمل بر الف)

اتخاذ رویکرد «آگاهی‌بخشی و فرهنگ‌سازی» برای عموم مردم به‌ویژه زنان، جوانان و فرهیختگان بر محور «بازنمایی منافع فردی و اجتماعی فرزندآوری»، «ارتقای جایگاه و نقش مادرانگی در جامعه»، «فواید ازدواج و فرزندآوری بهنگام» و «پیامدهای کاهش رشد جمعیت»، (ب) اتخاذ رویکرد «مطالبه‌گری و پیگیری» از نمایندگان مردم، مسئولان و سازمان‌های اجرایی، حول محور «تصویب قانون جامع رشد جمعیت جوان و پویا»، «گفتمان‌سازی»، «راهبری و نظارت بر برنامه‌ها» و «رفع موانع ازدواج و فرزندآوری بهنگام و به تعداد»، (ج) اتخاذ رویکرد «برجسته‌سازی و جریان‌سازی اجتماعی» با کمک پزشکان، هنرمندان، سلبریتی‌ها، روحانیان، استادان و معلمان بر محور «الگوهای سلامت فرزندآوری مطلوب»، «جریان‌سازی و همراهی عملی گروه‌های مرجع»، «الگوسازی و ارزش‌دهی به الگوهای خانواده مطلوب» و (د) اتخاذ رویکرد اطلاع‌رسانی نظرها و دستاوردهای مرتبط با موضوع رشد جمعیت جوان و پویا با مشارکت استادان، پژوهشگران، متخصصان و تصمیم‌سازان کشور بر محور «انعکاس دستاوردهای علمی و پژوهشی مقوم رشد جمعیت» و «تشبیت و تعمیق اجماع گفتمانی رشد جمعیت در جامعه» تفرید و تجرید شد.

پیشنهادها

در طول پژوهش و از خلال یافته‌ها، به نتایج قابل توجهی دست یافتیم که می‌تواند کمک شایانی برای بهبود عملکرد رسانه‌ها و به‌ویژه رسانه ملی باشد. این موارد شامل موضوعات و مضامین رسانه‌ای است که به فعالان و پژوهشگران عرصه جمعیت و رسانه پیشنهاد می‌شود با استفاده از قالب‌های هنرمندانه و انتخاب و اتخاذ رویکردهای عالمانه ارتباطی با مخاطبان هدف، از جمله رویکردهای «خبری - اطلاع‌رسانی»، «تبیینی - تحلیلی»، «آموزشی - تربیتی»، «تبلیغی - تهبیجی»، بسیج‌کنندگی - حماسی»، «ترویجی - حمایتی»، «انتقادی - مطالبه‌گری»، «الگوسازی - نمادسازی» و «جریان‌سازی - گفتمان‌سازی»، مقدمات و مقدمات «رفع موانع رشد جمعیت» و «تسریع رشد جمعیت جوان و پویا» را مهیا کنند. موضوعات و مضامین برنامه علاوه بر نقش بسزایی که در اثربخشی مدیریت رسانه و هم‌افزایی برنامه‌ریزی و برنامه‌سازی ایفا خواهند کرد و اثربخشی و کارآمدی در هدایت و مدیریت افکار عمومی را نیز به دنبال خواهند داشت. مضامین و موضوعات پیشنهادی که از قابلیت سازمان‌دهی و اجرا در سه

واکاوی علی لایه‌ای
رشد جمعیت در
ایران و رهیافت‌های
رسانه‌ای آن

بخش پژوهش برنامه‌ای، برنامه‌ریزی تولید و برنامه‌سازی هنرمندانه برخوردارند، عبارت‌اند از: الف) «مطالبه‌گری تشکیل کارگروه‌های ملی، دستگاهی و استانی رشد جمعیت جوان و پویا»، تقدیس موهبت پدر و مادر شدن، مادرانگی»، ب) «افشای توطئه‌های دشمنان برای کاهش جمعیت کشور»، پ) «تعظیم کار بانوان در خانه و نقش‌های همسری و مادری»، ت) «پیگیری لغو کامل قانون تنظیم جمعیت و خانواده مصوب ۱۳۷۲/۲/۲۶»، ث) «پی‌جویی لغو یا اصلاح محدودیت حداقل سن ازدواج در قانون حمایت از خانواده مصوب ۱۳۵۳»، ج) «واکاوی چگونگی اصلاح ماده ۵۳ آیین‌نامه اجرایی مدارس و اجرای ماده ۴۹ قانون خدمت وظیفه عمومی برای سربازان متأهل و دارای فرزند»، ح) «غنی‌سازی و تصویب برنامه جامع جمعیت در مجلس و دولت»، خ) «تسهیل اجرای قانون تسهیل ازدواج جوانان»، د) «اجرای برنامه ملی پیشگیری از بیماری‌های مقاربتی»، ذ) «اجرای مرخصی زایمان به زنان به مدت ۹ ماه و مردان به مدت ۱۲ روز»، ر) «ایجاد و افزایش مرخصی مراقبت از کودک تا سن ۵ سال به مادران شاغل»، ز) «افزایش استهلاک مهلت بازپرداخت وام مسکن متناسب با تعداد فرزندان»، ژ) «افزایش وام ازدواج متناسب با نرخ تورم سالانه»، س) «تحقق سیاست حمایت پلکانی از فرزند سوم به بعد»، ش) «اولویت‌دهی به زوج‌های دارای فرزند بیشتر در اعطای تسهیلات، یارانه‌ها و معافیت‌ها»، ص) «اولویت‌دهی به استخدام خانواده‌های بیش از سه فرزند»، ض) «هماهنگی و نظارت بر صدور مجوز محصولات فرهنگی منطبق با سیاست‌های نوین جمعیتی کشور»، ط) «ایجاد فرماندهی واحد برای راهبری، رصد و پایش، پیگیری و نظارت بر عملکرد دستگاه‌ها و فعالان»، ع) «بهبود نظامات کنترل و کاهش سقط‌جنین و مقابله با سقط‌جنین غیررسمی و پرخطر»، غ) «اولویت‌بخشی بر اصل خانواده محوری در فرزندآوری»، ف) «مطلوب و خوشایندسازی خانواده‌های ۴ فرزند»، ق) «ارزش‌زدایی از خانواده‌های متفاخر یا متجاهر به بی‌فرزندی و کم‌فرزندی»، ک) «مطلوب‌سازی کاهش سن ازدواج و فرزندآوری بهنگام»، گ) «تأکید بر بعد خانوار به‌عنوان یک واحد اقتصادی مولد و حمایت‌گر»، ل) «برجسته‌سازی زنان، پزشکان و معلمان به‌عنوان گروه‌های پیشران استراتژیک»، م) «اولویت‌بخشی به فرزندآوری زنان غیر شاغل (البته این به معنی بی‌توجهی به زنان شاغل نیست)»، ن) «فعال‌سازی ظرفیت‌های اعتقادی و آداب رسمی ایرانیان»، و) «آگاهی‌بخشی در زمینه مخاطرات دیرباروری و داروهای ضدبارداری بر

پژوهش‌های ارتباطی،
سال بیست و هفتم،
شماره ۴ (پیاپی ۱۰۴)،
زمستان ۱۳۹۹

فرزندآوری و ناباروری اولیه و ثانویه»، ه) «آگاهی بخشی در خصوص عوارض روحی و جسمی سقط جنین»، ی) «ترویج شعارها، نشان‌ها و نمادهای رشد جمعیت بین طیف‌های گوناگون مردم و خبرگان»، الف ۱- «ایجاد نهضت به‌روزرسانی مستندات، واژگان و علوم مرتبط باسیاست‌های جمعیتی»، ب ۱- «همراه‌سازی گروه‌های مرجع نظیر روحانیان مبلغ، معلمان، مدرسان و پزشکان»، پ ۱- «فعال‌سازی ظرفیت‌های مردمی، خیرین و واقفان»، ت ۱- «همراه‌سازی ارباب جراید، اصناف و اقشار»، ث ۱- «برجسته‌سازی ظرفیت افراد مشهور، هنرمندان و سلبریتی‌های همسو باسیاست‌های جمعیتی»، ج ۱- «حمایت و ضریب دهی به رویدادها، اقدامات و پویش‌های فرزندآوری و رشد جمعیت»، خ ۱- «حمایت از مراکز پیشگیری و درمان ناباروری»، ح ۱- «توسعه پوشش بیمه‌ای خدمات تشخیص، غربالگری و درمان ناباروری»، چ ۱- «حمایت، هدایت و قدردانی از فعالان عرصه رشد جمعیت و نهادهای دوستدار خانواده و فرزندآوری»، د ۱- «ایجاد بخش «جایزه/نشان» رشد جمعیت در جوایز و جشنواره‌های ملی، استانی و دستگاهی».

در پایان امید است که با بهره‌گیری از یافته‌ها و پیشنهادهای علمی و عملیاتی این پژوهش، گام‌های مؤثری در راه تحقق رشد جمعیت پویا و جوان که زیربنای اعتلای هویت ایرانی اسلامی و رشد و توسعه پایدار و همه‌جانبه کشور است، برداشته شود.

پی‌نوشت‌ها

- (۱) براساس نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵ تعداد زنان دارای همسر ۲۱۱۴۰۵۲۳ نفر است و در همین سال ۱۸۱۰۴۹ مورد طلاق ثبت شده است. شایان توجه است سن برخی از زنان دارای همسر در آمار فوق بیش از سن فرزندآوری ۴۹ سال است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۷).
- (۲) سالانه حدود ده‌ها هزار نفر مردم ایران من جمله زنان دچار مرگ‌ومیرهای زودرس شده و حدود نیم میلیون نفر دچار جراحی می‌شوند. حدود ۱۷۰۰۰ نفر بر اثر تصادفات جاده‌ای، ۳۵۰۰۰ نفر بر اثر دخیلیات و آلودگی هوا و برخی امراض مرتبط و ۳۰۰۰ نفر بر اثر سوانح و شغلی و ... دچار مرگ‌ومیر زودرس شده و یا نمی‌توانند الگوی باروری نسلی را ادامه دهند (سازمان ثبت‌احوال کشور، ۱۳۹۷).

واکاوی علی لایه‌ای
رشد جمعیت در
ایران و رهیافت‌های
رسانه‌ای آن

(۳) یک چهارم تولدها در ۱ تا ۵ سال اول زندگی زناشویی و نیمی از تولدها در ۵ تا ۱۵ سال اول زندگی مشترک رخ می‌دهد، لذا دوام ازدواج و طول دوره زندگی مشترک بر میزان باروری تأثیر می‌گذارد.

(۴) در اکثر کشورهای درحال توسعه، بیش از ۹۵ درصد زنان بالاخره ازدواج می‌کنند در حالی که در کشورهای توسعه یافته این میزان کمتر از ۹۰ درصد و در برخی از کشورها نیز کمتر از ۷۰ درصد از زنان ازدواج می‌کنند.

(۵) در کشورهای درحال توسعه و دارای رشد جمعیت بالا سن ازدواج پایین است، مثلاً در هندوستان ۶۰ درصد دختران ۱۵-۱۹ سالگی ازدواج می‌کنند. معمولاً دخترانی که در سنین پایین ازدواج می‌کنند، تعداد فرزند بیشتری هم خواهند داشت.

(۶) در زنان با ارتقا سطح سواد و ورود به اجتماع، سن ازدواج بالا می‌رود و تمایل به داشتن فرزند زیاد کمتر می‌گردد. از طرفی اطلاعات و امکانات دستیابی به وسایل تنظیم جمعیت و پیشگیری از بارداری افزایش می‌یابد. لذا بین سطح سواد و میزان باروری رابطه معکوس است.

(۷) داشتن کودک از جنس (پسر یا دختر)، شرایط اجتماعی مؤثر در آمیزش‌های جنسی نظیر مسائلی چون چندهمسری، ازدواج موقت و ... هر یک به طریقی بر میزان باروری تأثیر می‌گذارند.

(۸) در ادیان مختلف قوانینی وجود دارد که بر شیوع باروری به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم تأثیر می‌گذارد. به‌عنوان مثال کاتولیک‌ها حق استفاده از وسایل پیشگیری را ندارند یا شیوع تعدد زوجین و سفارش ادیان بر ازدیاد نسل بر تعداد فرزند تأثیرگذار است.

(۹) مسائلی چون جایگاه ارزشی زن در اجتماع، ارزش کودک در جامعه، اشتغال زنان و امنیت جامعه از جمله مسائل اجتماعی هستند که در میزان باروری مؤثر هستند.

(۱۰) با عنایت به اهمیت مقوله جمعیت در اقتدار ملی؛ و با توجه به پویندگی، بالندگی و جوانی جمعیت کنونی کشور به‌عنوان یک فرصت و امتیاز؛ و در جهت جبران کاهش نرخ رشد جمعیت و نرخ باروری در سال‌های گذشته، سیاست‌های کلی جمعیت ابلاغ می‌گردد. با در نظر داشتن نقش ایجابی عامل جمعیت در پیشرفت کشور، لازم است برنامه‌ریزی‌های جامع برای رشد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور متناسب با سیاست‌های جمعیتی انجام گیرد. همچنین ضروری

پژوهش‌های ارتباطی،
سال بیست و هفتم،
شماره ۴ (پیاپی ۱۰۴)،
زمستان ۱۳۹۹

است با هماهنگی و تقسیم‌کار بین ارکان نظام و دستگاه‌های ذی‌ربط در این
زمینه، اقدامات لازم با دقت، سرعت و قوت صورت گیرد و نتایج رصد مستمر
اجرای سیاست‌ها گزارش شود (امام خامنه‌ای، ۱۳۹۳).

منابع

- امام خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۸). **مجموعه بیانات**. بازیابی شده از: درگاه
امام‌خامنه‌ای/لیدر.ای آر.
- امام خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۳). **مجموعه بیانات**. بازیابی شده از: درگاه
امام‌خامنه‌ای/لیدر.ای آر.
- آینده پژوهی فرا**. (۱۳۹۷). کلان‌روندهای فراروی جهان و جمعیت آن.
تهران: مؤسسه آینده‌پژوهی فرا.
- اجاق، سیده‌زهره و عباسی شوازی، محمدجلال. (۱۳۹۷). تحلیل گفتمان
سیاست‌های رسانه‌ای شده افزایش جمعیت: ارائه یک راهبرد ترویجی. **نامه
انجمن جمعیت‌شناسی ایران**، ۲۵(۱۳)، ۱۶۴ - ۱۳۳.
- تقوی، نعمت‌الله. (۱۳۷۸). **مبانی جمعیت‌شناسی**. تبریز: جامعه‌پژوه و
دانیال.
- حسینی، حاتم. (۱۳۹۴). وضعیت‌های متعارض و مسئله سیاست‌گذاری
جمعیت در ایران. **جمعیت**، ۲۳(۹۳)، ۴۵-۱۶.
- حلم سرشت، پریوش و دل‌پیشه، اسماعیل. (۱۳۸۸). **جمعیت و تنظیم
خانواده**. تهران: چهر.
- دانشنامه جمعیت‌شناسی**. (۱۳۹۵). دانشنامه تخصصی جمعیت (ترجمه و
تدوین شورایی). تهران: پژوهشکده آمار ایران.
- درجانی، محمد. (۱۳۹۷). گزارش مؤسسه آکسفورد آنالیتیکا، سرویس
بین‌الملل خبرگزاری صداوسیما. بازیابی شده از: خبرگزاری صداوسیما.
- سازمان ثبت‌احوال کشور**. (۱۳۹۷). گزارش آماری و روندی طلاق در
ایران. تهران: سازمان ثبت‌احوال کشور.
- سالنامه آماری کشور**. (۱۳۹۸). مرکز آمار ایران تهران. بازیابی شده از:
درگاه مرکز آمار ایران.
- سرایبی، حسن. (۱۳۹۴). بازتولید جمعیت ایران: وضع موجود و ملاحظات
درباره سیاست‌گذاری. **علوم اجتماعی**، ۶۸.

و اکاوی علی لایه‌ای
رشد جمعیت در
ایران و رهیافت‌های
رسانه‌های آن

شورای عالی انقلاب فرهنگی. (۱۳۹۱). مطالعه تطبیقی مشوق‌های مالی و حمایتی ایران و کشورهای جهان در جهت افزایش رشد جمعیت. بازیابی شده از: درگاه شورای عالی انقلاب فرهنگی.

سمیعی‌نسب، مصطفی و ترابی، مرتضی. (۱۳۸۹). شاخص‌ها و سیاست‌های جمعیتی در ایران. **برداشت دوم**، ۷ (۱۱ و ۱۲).

عباسی شوازی، محمدجلال و اجاق، سیده‌زهرا. (۱۳۹۸). **گفتمان‌های جمعیتی در ایران: سیاست و بازتولید رسانه‌ای**، مجلس و راهبرد، ۹۷ (۲۶)، ۵۵-۸۳. عباسی شوازی، محمدجلال و عسکری ندوشن، عباس. (۱۳۸۴). تغییرات خانواده و کاهش باروری در ایران. **نامه علوم اجتماعی**، ۲۵ (۱۱)، ۳۵-۷۵. کاظمی‌پور، شهلا. (۱۳۸۸). **روش‌های مقدماتی تحلیل جمعیت**. تهران: انتشارات دانشگاه پیام‌نور.

مجمع تشخیص مصلحت نظام. (۱۳۹۸). **گزارش بررسی نظارت بر تحقق سیاست‌های کلی جمعیت**. کمیسیون نظارت. تهران: دبیرخانه تخصصی نظارت.

محرزون، علی‌اکبر. (۱۳۹۸). **گزارش نظارتی عملکرد سیاست‌های کلی جمعیت**. تهران: گزارش مجمع تشخیص مصلحت نظام.

محمودی، محمدجواد؛ اسحاقی، محمد و شجاعی، جواد. (۱۳۹۷). **شاخص‌های جمعیتی و آخرین وضعیت سیاست‌های جمعیتی**. تهران: انتشارات دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.

محمودی، محمدجواد. (۱۳۹۲). تحولات جمعیتی، چالش‌های پیشرو و لزوم تجدیدنظر در سیاست‌های جمعیتی ایران. **برداشت دوم**، ۱۵ (۶)، ۱۱-۱۲.

مرکز آمار ایران. (۱۳۹۷). داده‌های تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن کل ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵. بازیابی شده از: درگاه مرکز ملی آمار.

سازمان برنامه‌ریزی و بودجه. (۱۳۹۳). مستندات برنامه پنجم و ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۹۳). گزارش روند گذشته، جاری و آینده‌نگری ده‌ساله جمعیت ایران.

مؤسسه ملی تحقیقات سلامت. (۱۳۹۸). وضعیت نرخ باروری در ایران، دانشگاه علوم پزشکی وزارت بهداشت و درمان و آموزش پزشکی. بازیابی شده از: www.nihr.tums.ac.ir

Bongaarts, j. (1997). **Future population Growth and Policy Options**, Policy Research Division, the Population Council, New York.

Cleland, J. & Ilson, C. (1987). "Demand Theories of the Fertility Transition; An iconoclastic View". **Population Studies**, 41.

Espinshade, T. J. & Guzman, J. C. & Westoff, C. F. (2003). The Surprising Global Variation in Replacement Fertility. **Population Research and Policy Review**, 22, 575-583.

Engelman, R. & Leahy, E. (2006). **Replacement Fertility: Not Constant, Not 2.1**, but Varying with the Survival of Girls and Young Women - See more at: <http://populationaction.org/reports/replacement-fertility-not-constantnot-2-but-varying-with-the-survival-of-girls-and-young-women/#sthash.m0B1Un2K.dpuf>

Jafari, H.; Abolghasem Pourreza, A.A. & Jaafari-pooyan, E. (2016). Application of the Multiple Streams Model in Analyzing the new Population Policies Agenda-setting in Iran. **Quality and Quantity- International Journal of Methodology**, 51 (1).

United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. (2017). World Population Prospects: The 2017 Revision.

Causal Layered Analysis of the Population Growth in Iran and its Media Approaches

By: Saeid Alavivafa, Ph.D.*

Abstract:

The issue of population and its dimensions is the central point of any social and media system. Trends and demographic changes in Iran show that in the near future, it is possible the society will face many problems due to aging and reaching people to the old year. This article study the causal layered of key factors, underlying reasons and approaches affecting population growth and their prioritization and categorization from a media perspective. This research is applied-exploratory in terms of purpose and its method is descriptive-survey. The reliability and validity of the questionnaire were confirmed by experts and Cronbach's alpha (0.801). Based on comprehensive studies, expert panel meetings and semi-structured questionnaires, variables affecting the growth of young and dynamic population and media approaches identified and prioritized. Then the factor relationships and action were identified and prioritized using statistical analysis tests of Pearson correlation and Friedman variance. The results showed that achieving fertility rates above the level of generational succession is the most important strategic indicator for young and dynamic population growth. And 10 key factors: "not getting married", "getting married late", "delaying remarriage", "avoiding to have children at the substitution level", "divorce", "abortion", "infertility", "health pregnancy pattern", "Premature deaths" and "migration", along with 40 underlying causes, are most influential. Finally, media approaches were identified and developed by identifying 13 effective actors and 14 lines of action and planning themes for achieving population growth in Iran.

Keywords: *Population Growth, Overall fertility Rate, Succession Level, Media Approach, Key Factors and Backgrounds*

